

SANAKIRJASÄÄTIÖ

Sanakirjahankkeen alkuvaiheet

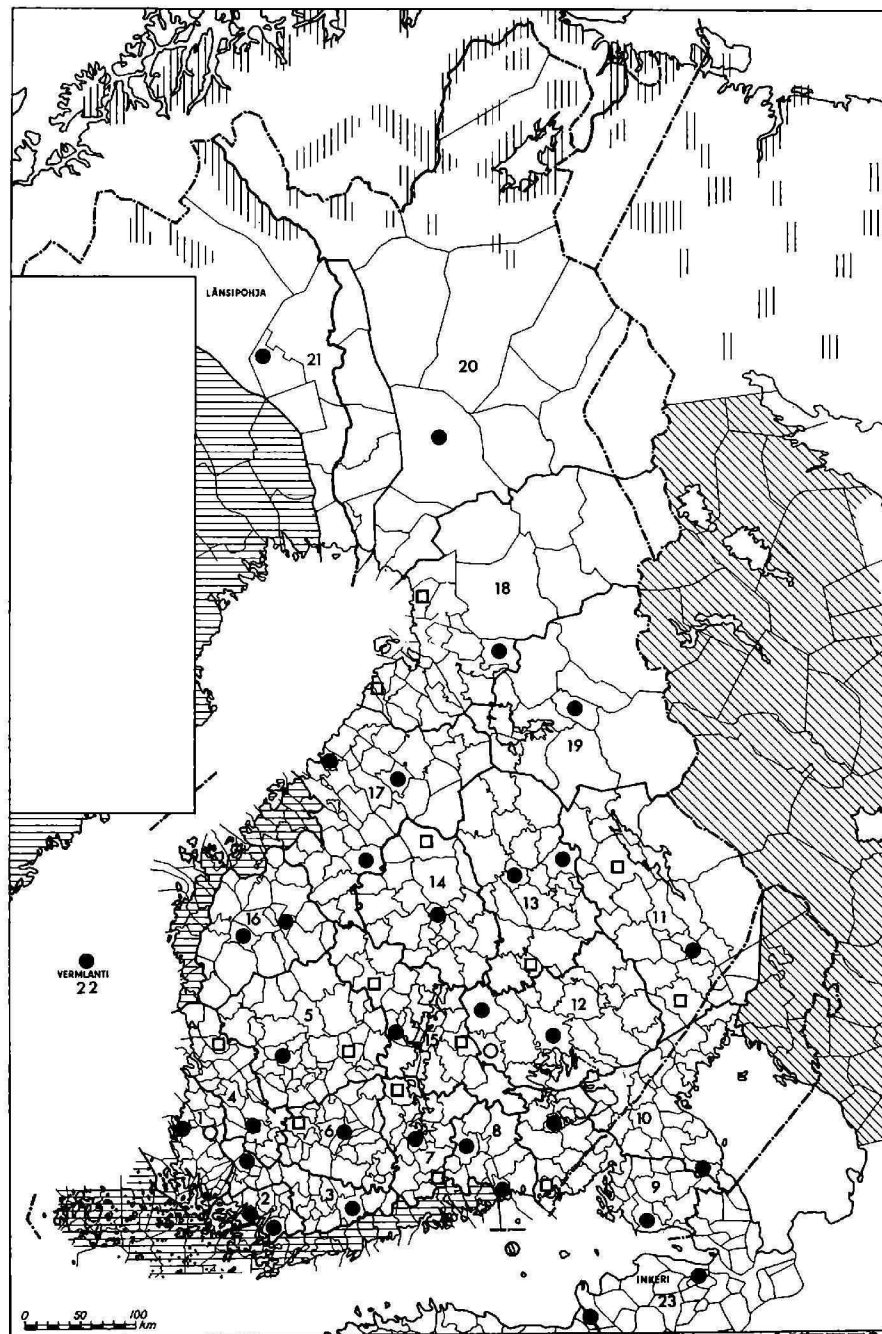
Ajatus kansankielen sanakirjasta juontuu vuodelta 1896, jolloin Eemil Nestor Setälä esitti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle sanakirjaohjelmansa. Hänen mukaansa tuli teellisen tutkimuksen tarpeisiin toimittaa kolme laajaa sanakirjaa: nykykielen ja vanhan kirjasuomen sanakirjat ja niiden rinnalle kansankielen sanakirja, joka tyhjentävästi esittelisi suomen murteiden sanavarat, sanojen murremuodot ja niiden levikit. Setälä uskoi, että ainekset voitaisiin kerätä melko nopeasti - yhdestä murteesta muutamassa viikossa - ja että sanastukseen voitaisiin kiinnittää suomen kieltä opiskelevia ylioppilaita ja mahdollisesti muitakin kansalaisia, kunhan kerääjien apuneuvoksi laadittaisiin riittävän yksityiskohtainen keräilysanasto. Esitys hyväksyttiin, ja hankkeen toteuttajaksi ryhtyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura työsuunnitelmanaan Setälän seikkaperäinen ja melko laaja ehdotus.

Vuonna 1899 ilmestyi E.A. Ekmanin (Tunkelo) toimittamana "Suomen kielen keräilysanasto", joka sisälsi paitsi laajaa, lähinnä Lönnrotin Suomalais-ruotsalaiseen sanakirjaan ja eräisiin murretutkimuksiin pohjautuvaa sanastoa myös ohjeita sanaston kerääjille. Ohjeista ilmenee, että tekijä suosittaa ensisijaisesti sanakirjallista, aakkosellista kyselyä, mutta kiinnittää huomiota myös aihepiireittäiseen kyselyyn, jopa pelkkään kuunteluunkin. Keruuseen saatiin todella kiinnityksi ylioppilaiden lisäksi muitakin kansalaisia, ja työ pääsi alkuun. Pian kävi kuitenkin ilmi, ettei tavoitteeseen päästäisi aloitetulla tavalla. Vuoden 1914 Virittäjässä Artturi Kannisto tarkasteli ja arvioi siihenastisia tuloksia. Stipendiaatit olivat keränneet 660 000 sanatietoa, mihin määrään sisältyi mm. viisi kokonaan kerätyksi katsottua pitäjänsanastoa. Kun Kanniston arvion mukaan tulevaa sanakirjaa varten tarvittiin noin 100 täydellistä pitäjänsanastoa, oltiin 20 työvuoden jälkeen tuskin alkua pitemmällä, eikä Suomalaisen Kirjallisuus-

den Seuran varoin voitu tehostaa ja nopeuttaa keruuta. Kokonaan kerätyksi arvioitujen pitäjänsanastojen Kannisto katsoi kaipaavan vielä melkoisia, erityisesti fraseologisia täydennyksiä, ja hän tähdensi, että keruuta jatkettaessa oli entistä enemmän turvauduttava aihepiireittäiseen kyselyyn ja spontaanin puheen kuunteluun. Kanniston ehdotuksesta ja hänen taromakkaiden ponnistelujensa ansiosta v. 1916 perustettiin sanakirjahankkeen taloudellisten mahdollisuuksien parantamiseksi Suomen kielen sanakirjaosakeyhtiö. Yhtiö laaditti kerääjien tarpeisiin joukon aihepiireittäisiä kyselyjä, ja keruuta jatkettiin entistä laajemmassa mitassa. Ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä inflaatiossa yhtiön taloudellinen pohja kuitenkin petti, ja yhtiö purettiin vuonna 1924. Sanakirjaosakeyhtiön toiminnan päättyessä kokoelmissa oli runsaasti toista miljoonaa sanatietoa.

Sanakirjasäätiö ja uusi keruuhjelma

Sanakirjaosakeyhtiön työn jatkajaksi perustettiin vuonna 1924 E.N. Setälän ehdotuksesta Sanakirjasäätiö. Tämän järjestelyn pohjalla toimitaan nykyäänkin. Sanakirjasäätiön perustajina olivat eräät tieteelliset seurak, mm. Suomalais-ugrilainen Seura, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kalevalaseura sekä Helsingin ja Turun yliopistot ja Jyväskylän yliopistoyhdistys. Tärkeää oli, että perustajiin kuului myös opetusministeriö. Valtiovalta oli siten saatu mukaan laajasuuntaiseen hankkeeseen. Jo vuodeksi 1924 eduskunta myönsi varoja sanastonkeruuseen, ja kun valtion varoja jatkuvastikin oli luvassa, saatettiin työ organisoida uudelleen. Menneiden vuosien kokemukset olivat osoittaneet, etteivät esim. loma-ajoillaan liikkuvat ylioppilaat tai muut satunnaiset sanastajat pystyneet keräämään täydellisyyttä tavoittelevaa pitäjänsanastoa; tarkoituksenmukaiseen tulokseen päästäkseen kerääjän oli oleskeltava keruupitäjässään muutamia vuosia ja perehdyttävä hyvin väestön henkiseen ja aineelliseen kulttuuriin. Niin ikään oli käynyt selväksi, ettei täydellisyyttä tavoittelevaa pitäjänsanastoa voitu keräyttää kaikista Suomen lähes viidestäsadasta suomenkielisestä pitäjästä. Keruu oli keskitettävä muutamiin kym-

Kartasta näkyvät pitäjien (ohut viiva) ja keruupiirien (paksumpi viiva) rajat. Musta pyörölä ● on merkitty niihin pitäjiin, joista on kerätty stipendiaattisanasto. Avopyörylä ◐ on merkitty pitäjään, jossa koulutetut kerääjät ovat useana kesänä sanastaneet. Avoneliöllä ◻ on osoitettu ne pitäjät, joista on retkikunnan keräämä sanasto. Viivoitus ≡ tarkoittaa ruotsin kielen ja Suomen ruotsalaismurteiden aluetta, \\\ karjalan kielen aluetta ja |||| lappalaisten asuma-aluetta.

meniin pitäjiin, ja näistä oli pyrittävä saamaan mahdollisimman täydelliset, suuriakin tieteellisiä vaatimuksia vastaavat sanastot. Keruuverkon näin harventuessa oli sanojen levikkitietoja pyrittävä hankkimaan muulla tavoin.

Tämän suuntaisia käsityksiä oli esittänyt jo Kannisto mainitussa Virittäjän-artikkelissa, mutta lopullisesti ohjelma kiteytyi vasta Sanakirjasäätiön alkuvuosina. V. 1924 ilmestyi Lauri Hakulisen "Opas suomen kielen murteiden sanavarainkerääjille", jossa yksityiskohtaisesti selvitetään aihepiireittäin etenevää kysely- ja kuuntelumetodia. Kirjasessa arvioidaan tulevaa sanakirjaa varten tarvittavan noin 60 täydellistä sanastoa. Lopullisessa suunnitelmassa, joka valmistui v. 1927 ja johon murrealueita noudattavan keruupiirijaon oli laatinut Martti Rapola, päädyttiin - lähinnä taloussyistä - vain kolmannekseen edellisestä arviosta; suomen kielen alue jaettiin 23 keruupiiriin, ja kustakin piiristä oli tarkoitus keräyttää yksi täydellisyyttä tavoitteleva sanasto. Kolme keruupiireistä, nimittäin Länsipohja, Vermlanti ja Inkeri, oli valtakunnan rajojen ulkopuolella. Keruupitäjäksi pyrittiin valitsemaan jokin keruupiirin historiallisen keskuksen läheisyydessä sijaitseva vanha emäpitäjä. Eräissä tapauksissa sanastoa on kerätty parinkin saman keruupiirin pitäjän alueelta. Keruupiirijako ja keruupitäjät ilmenevät kartasta s. 11.

Koulutetut kerääjät. - Sanakirjasäätiön perustaminen merkitsi myös, että kansankielen sanakirjahanke sai ensi kerran vakinaisen johdon keruuta ohjaamaan ja valvomaan. Kerääjiksi valittiin nyt yliopistossa lingvistisen koulutuksen saaneita maistereita, jotka Sanakirjasäätiön toimesta saivat vielä koulutusta sanastustyötä varten. Keruupitäjissään stipendiaatit oleskelivat yhtäjaksoisesti 3-4 vuotta. Ohjelman toteuttaminen aloitettiin 1920-luvulla, ja toisen maailmansodan alkaessa keruu oli lähestymässä loppuaan. Muutamassa kohteessa työ jäi sodan vuoksi kesken, mutta näitä sanastoja on rauhan tultua voitu täydentää. Länsikannakselaisia murteita edustamaan valitun Koiviston sanaston keruu oli kokonaan alkamatta. Lisäksi tiedettiin jo alkuperäiseen suunnitelmaan sisältyvän puutteita, ts. eräät suppea-alaiset mutta leksikaalisesti ilmeisen omaleimaiset murreryhmät olivat jääneet taloudellisten

edellytysten puuttuessa vaille omaa sanastoaan. Puutteita on päästy korjaamaan vasta 1960-luvun loppupuolella. Ensin täydennettiin kesken jäänyttä Rovaniemen sanastoa ja sitten keräytettiin Sauvon, Vihdin, Himangan ja Uudenkirkon - Kanneljärven sanasto. Skepsiksen vallassa aloitetut keruut johtivat erinomaisiin tuloksiin, ja erikoisesti on tähdennettävä sitä, että kolmekymmentä vuotta uusilla sijoitusalueilla olleilta uusikirkkolaisilta saatiin vielä murteen ydinainekset; se vaati kerääjältä kärsivällistä seulontaa. Toisaalta alueittaisia täydennyksiä on pyritty hankkimaan lyhytaikaisten keruiden avulla. Näissä on käytetty kahta menetelmää: kerääjä tai kaksi on useana vuonna peräkkäin parin kuukauden ajan sanastanut tiettyä pitäjänmurretta, tai 8-5 hengen retkikunta, jolle aiheet on tarkoin jaettu, on kuukauden kahden ajan kerännyt sanastoinesta yhdestä pitäjästä. Seuraavasta luettelosta ilmenevät keruupiireittäin keruupitäjät, kerääjät ja heidän saaliinsa sekä pitäjästä eri tavoin saatujen sanatie-tojen kokonaismäärä.

1. Mynämäki (Anna Rekola)	12 482	sanalippua (30 252)
Pyhämaa-Pyhäranta (Saini		
Laurikkala)	30 741	" (54 880)
Hinnerjoki (Pirkko Holmberg,		
Maija-Liisa Pohja).....	15 589	" (35 886)
2. Perniö (Vilho Myrsky)	22 435	" (31 246)
Sauvo (Maila Vehmaskoski) ...n.	29 000	" (35 131)
3. Pöytyä (T. Lehtisalo)	15 900	"
Muut stipendiaatit	19 622	" (42 985)
Vihti (Matti Vilppula)	43 995	" (69 246)
4. Vampula (Eino Lepistö)	39 700	" (43 963)
Pomarkku (retkikunta)	10 311	" (12 756)
5. Hämeenkyrö (Ilmari Kohtamäki) 29 500		" (46 449)
Orivesi (retkikunta)	14 861	" (53 401)
6. Hattula (Urho Tuomola)	35 500	" (37 397)
Urkala (retkikunta)	16 270	" (34 049)
7. Hollola (Katri Virta,		
Veikko Ruoppila).....	39 600	" (53 629)
Padasjoki (retkikunta)	16 090	" (46 755)
Myrskylä (retkikunta)	14 614	" (41 175)

8.	Iitti-Jaala (Aino Oksanen) ...	43 100	"	(70 220)
	Kymi (Väinö Tala)	26 534	"	
	Muut stipendiaatit	3 800	"	(56 082)
9.	Lemi (Veikko Ruoppila)	31 579	"	(52 414)
	Virolahti (retkikunta)	16 196	"	(27 457)
	Uusikirkko-Kanneljärvi (Mirja- Liisa Heininen)	31 158	"	(74 249)
10.	Sakkola (Lauri Hakulinen, Veikko Ruoppila)	11 530	"	
	Muut stipendiaatit	24 788	"	(46 014)
	Pyhäjärvi (Lauri Hakulinen, Veikko Ruoppila)	3 472	"	(27 790)
11.	Kiihtelysvaara (R.E. Nirvi) ..	42 217	"	(52 441)
	Kitee (retkikunta)	10 412	"	(43 575)
	Juuka (retkikunta)	15 618	"	(28 530)
12.	Juva (Arvo Inkilä)	37 344	"	
	Muut stipendiaatit	29 218	"	(78 615)
	Kangasniemi (Oskari Kuitunen)	36 655	"	(67 311)
	Hirvensalmi (Osmo Nikanne) ...	6 483	"	(10 273)
13.	Maaninka (Ahti Rytönen)	27 225	"	(51 266)
	Nilsia (Simo Hämäläinen)	24 667	"	(47 873)
	Jäppilä (retkikunta)	14 659	"	(14 878)
14.	Konginkangas (Helmi Helminen)	22 102	"	(34 861)
	Pihtipudas (retkikunta)	15 665	"	(16 713)
15.	Jämsä (Selma Patajoki)	20 124	"	
	Muut stipendiaatit	20 152	"	(65 909)
	Joutsa (retkikunta)	10 524	"	(24 001)
	Keuruu (retkikunta)	12 826	"	(27 117)
16.	Nurmo (Aulis Ojajärvi)	27 659	"	(43 036)
	Kurikka ¹ (Samuli Paulaharju) .	46 903	"	(73 239)
17.	Nivala (Kustaa Vilkuna)	22 556	"	(31 343)
	Perho (Tauno ja Väinö Laajala)	22 769	"	(35 749)
	Himanka (Raimo Jussila)	38 344	"	(48 477)
18.	Utajärvi (Jaakko Kemilä)	41 543	"	(53 497)

¹Sanasto on kokonaan kerätty aakkosellista kyselymenetelmää noudattaen.

Saloinen-Raahe (retkikunta) ..	22 569	"	(34 646)
Ii (retkikunta)	9 202	"	(26 130)
19. Ristijärvi (Tahvo Liljeblad- Luosto).....	21 958	"	(43 700)
Eri puolilta keruupiiriä (Lauri Lounela)	37 504	"	
20. Rovaniemi (Olli Artimo, Simo Hämäläinen, Jorma Toi- vainen)	38 412	"	(48 388)
21. Länsipohja (Inkeri Tuovinen) .	39 412	"	(109 628)
22. Vermlanti (Astrid Reponen, Maija Juvas)	27 053	"	(37 249)
23. Inkeri (R.E. Nirvi, Simo Hä- mäläinen, Lyyli Rapola; Viron Inkeri: Santeri Ankeria, Aili ja Lauri Simonsuuri)	54 634	"	
Muut stipendiaatit	11 919	"	(91 550)

Yksityisten kerääjien saalis vaihtelee siis melkoisesti. On ehkä syytä varoittaa sellaisesta ajatuksesta, että sanojen määrä sellaisenaan ilmaisisi keruun perusteellisuuden. Viime vuosina on joihinkin yksityiskohtiin kohdistuneella keruulla pyritty testaamaan kerätyn aineksen luotettavuutta ja edustavuutta. Tällöin on todettu se sinänsä ymmärrettävä asia, että mm. väestöltään, elinkeinorakenteeltaan, maastoltaan jne. yhtenäisen murrealueen sanasto on määrältään suppeampi kuin heterogeenisemmän alueen.

Vapaaehtoiset kirjeenvaihtajat. - Samoihin aikoihin kun ensimmäiset koulutetut kerääjät lähtivät kohteisiinsa, ryhdyttiin - jälleen Setälän aloitteesta - kokeilemaan toisenlaistakin aineksenkeruutapaa. Lähinnä sanojen levikkialueiden selvittämiseksi ja muidenkin täydennysten saamiseksi alettiin sanomalehdistössä julkaista yleisölle tarkoitettuja kyselyitä. Saatuneet vastaukset tarkastettiin ja kelvollisiksi havaittuihin vastaajiin ryhdyttiin pitämään kiinteämpää yhteyttä. Toiminta vakiintui vuonna 1927, jolloin perustettiin kahdesti vuodessa ilmestyvä tiedustelulehti "Sanastaja". Täyteen vauhtiin tämä keruumuoto pääsi 1930-luvulla, jolloin aktiivivastaajien luku

liikkui tuhannen vaiheilla. Sotavuosina toiminta oli vähäistä, ja aktiivi kirjeenvaihtajisto supistui näinä aikoina kolmeen neljään sataan. 1960-luvun alussa saatiin sanomalehdissä julkaistujen kyselyjen ja "sananuotta"-kilpailun avulla runsaasti uusia kirjeenvaihtajia, niin että säännöllisesti vastaavien määrä oli ajoittain puolentoista tuhannen paikkeilla. Viime vuosina, kun keruu on keskitetty koulutettujen kerääjien tehtäväksi - lähinnä siksi, että aidon murreaineksen erottaminen myöhäisistä yleiskielisistä kulkeutumista vaatii yhä enemmän taustatietojen tuntemusta, aktiivin vastaajakunnan määrä on taas supistunut noin 300:ksi.

Sanastaja-lehti on tähän mennessä ilmestynyt 108 kertaa, ja vuosien mittaan siinä on ehtinyt olla tuhansia kysymyksiä. Enimmälti on kysytty leksikaalisia seikkoja, mutta joukossa on ollut kysymyksiä myös äänne- ja muoto-opin sekä syntaksin alalta. Usein Sanastajassa on ollut myös aihepiireittäisiä kyselyjä, joissa on sanastoseikkojen lisäksi tiedusteltu kansatieteen ja kansanrunouden alaan kuuluvia asioita. Sanastajan ohella on varsinkin Sanakirjasäätiön alkuvuosina toimitettu useista keskeisistä aihepiireistä erillisiä kyselykirjasia (sarjaa "Sanastonkerääjän apuneuvoja" 12 osaa v:een 1932). Tällaisia kyselyvihkoja on esimerkiksi kuolemaan, naimatapoihin, kasveihin, eläimiin, ajoneuvoihin jne. liittyvästä sanastosta. Vuoden 1974 loppuun mennessä vapaaehtoiset kirjeenvaihtajat olivat lähettäneet erilaisiin kyselyihin vastauksina noin 2,5 miljoonaa sanatietoa. Kun lisäksi otetaan mukaan tuonempana puheeksi tulevien kilpailujen sato, voidaan vapaaehtoisten kirjeenvaihtajien lähettämien tietojen määräksi todeta noin 3,1 miljoonaa.

Kirjeenvaihtajat ovat varsin erilaisista yhteiskuntapiireistä. Selvänä enemmistönä tosin ovat maanviljelijät ja emännät, mutta joukossa on myös muiden ammattialojen ihmisiä: työmiehiä, opettajia, pappeja jne. Keruutyönsä kirjeenvaihtajisto tekee palkatta; tosin vuoden lopussa on tavallisesti voitu jakaa vastaajien enemmistölle ja parhaistolle kirja- ja rahapalkintoja. Enimmille vastaajille sanastustyöstä on tullut antoisa vapaa-aikojen harrastus, kuten monet heistä ovat Sana-

kirjasäätiöön lähettämissään kirjeissä kertoneet.¹ Saavutetut tulokset ovat kuitenkin kaikkea muuta kuin harrastelijamaiset. Suomen kielen yksinkertaisen äännerakenteen vuoksi pystyy kouluttamaton mutta tarkkakorvainen kerääjä antamaan hyvinkin täsmällisiä ja yksityiskohtaisia tietoja. Muutamat esimerkit osoittavat, millaisiin tuloksiin vapaaehtoiset vastaajat ovat voineet päästä:

kuormausmestari Kalle Aho (Loimaa)	10 515 sl.
kuorma-autoilija, kunnallisneuvos	
Kaarlo Aitamäki (Pertteli)	18 349 "
rouva Elsa Haavisto (Lempäälä)	9 110 "
konstaapeli Eino Hakala (Ilmajoki)	6 095 "
maatalousteknikko Matti Hyvönen (Sotkamo)	9 258 "
opettaja Eino A. Hyytinen (Lappajärvi)	11 870 "
rouva Martta Häiväläinen (Maaninka)	11 382 "
pienviljelijä Pekka Iivonen (Kaukola)	7 938 "
rovasti Toivo Immonen (Kurkijoki)	15 763 "
emäntä Maija Jaatinen (Harlu)	6 260 "

¹Padasjokelainen v. 1888 syntynyt pienviljelijä Topias Kilpi esimerkiksi on kirjoittanut: "Minulla on nyt aikaa muistella vanhoja asioita ja tapahtumia ja kirjoitella niistä sellaisille laitoksille, jotka näitä tietoja haluavat saada. Se onkin oikein hauskaa työtä." Murretta kerättyäessä "ensin tuotti vaikeuksia se, että mikä on sitä oikeata Padasjoen murretta. Padasjoen murteessa on myös pieniä eroavuuksia, riippuen siitä, miltä pitäjän syrjältä sanan tai lauseen ottaa. Rupe- sin sitten kuitenkin käyttämään oman kyläni, Auttoisten kylän murretta, koska se minusta tuntui aidommalta". Maanviljelijä Antti Rinta-Paavola kertoo harrastuksestaan näin: "On ollut hyvin mielenkiintoista olla mukana sanojen keruussa. Monesti on näiden sanojen välityksellä ja yön hiljaisina hetkinä muistunut mieleeni oma äitini ja isoäitini sekä monta muuta jo pois nukkunutta vanhusta, joiden puheesta jäi lapsena mieleeni monia hupaisia sanoja. Omakin henkeni rikastuu, kun niitä muistelee."

piiritarkastaja Emppo Jääskeläinen (Tervo)	5 004 sl.
pienviljelijä Topias Kilpi (Padasjoki)	5 225 "
tilallinen Brynolf Klaus (Lavansaari)	5 673 "
metsätyömies Ville Kolehmainen (Karttula)	10 684 "
opettaja Väinö Korkeila (Padasjoki)	16 940 "
maanviljelijä Viljo Kotkanen (Laihia)	5 983 "
sosiaalihoitaja Unto Kulju (Alavus)	11 511 "
rouva Elsa Kutila (Joutseno)	4 085 "
rautatietiläisen rouva Hilja Kuusi (Suoniemi)	2 478 "
opettaja Paavo Kytökorpi (Liminka)	8 639 "
kirvesmies Antti Laatikainen (Kontiolahti)	6 305 "
maanviljelijä Kaarle Laitakari (Maaria)	9 616 "
maanviljelijä Paavo Lietzén (Sammatti)	4 342 "
neiti Lyyli Lukkari (Kymi)	9 181 "
puutarhaopettaja Selma Mattila (Tl. Karjala)	2 979 "
maanviljelijä Martti Myllyharju (Hämeenkyrö)	10 816 "
emäntä Helmi Mäkelä (Kuortane)	11 853 "
puutarhuri Aleksi Orjatsalo (Salmi)	7 871 "
rouva Anna Pessi (Kaukola)	6 317 "
opettaja Liina Pulliainen (Kivennapa)	12 064 "
maanviljelijä Albert Rautiainen (Karstula)	32 055 "
maanviljelijä Otto Reponen (Sulkava)	5 017 "
neiti Elna Rintala (Laihia)	7 090 "
maanviljelijä Antti Rinta-Paavola (Kurikka)	21 789 "
maanviljelijä Matti Räsänen (Räisälä)	12 017 "
maanviljelijä Tauno J. Soikkeli (Parikkala)	47 202 "
rovasti Väinö Suojamaa (Rauma)	17 211 "
emäntä Bertta Takala (Nastola)	5 548 "
maanviljelijä Jalmari Tammela (Kittilä)	18 901 "
rouva Tilda Tasala (Pelkosenniemi)	4 077 "
opettaja Kalle Uusitalo (Ikaalinen)	18 757 "
emäntä Lempi Vanhanen (Heinjoki)	10 902 "
vääpeli Yrjö Virta (Rauma)	20 855 "
rouva Hilda Virtanen (Luopioinen)	10 917 "

Eräät mainituista kirjeenvaihtajista ovat olleet mukana Sanastajan alkuaajoista, siis vuodesta 1927 lähtien.

Harrastelijoiden keräämä on myös Sanakirjasäätiön suojissa oleva sananparsikokoelma, joka käsittää kaikkiaan

1 400 000 sananparsitietoa. Kokoelma on syntynyt ylioppilasosakuntien aloitteesta järjestettyjen ja Sanakirjasäätiön toimeenpanemien kilpailujen tuloksena. Sananparsikokoelmaan sisältyy runsaasti kiintoisaa sanastoa, mutta toistaiseksi siitä on vain osa, runsas neljännes, ehditty muokata sanakirjatyön tarpeisiin. Tästä määrästä on tullut noin 150 000 sanalippua. Ensisijaisesti on poimittu laajimpia ja laadultaan parhaita kokoelmia. Lisäksi on sanastettu sellaista alueiden kokoelmia, joilta muilla menetelmin on saatu vain vähän tietoja. (Valitettavasti näiltä alueilta on myös vähän sananparsia.) Parhailaan sanastetaan myös niiden pitäjien sananparsia, joista on kerätty pitäjänsanasto tai joihin on tehty keruuretki. Näin menetellään siksi, että eräät sanat, etenkin yhdyssanat (esim. aamukaste, aamurusko), esiintyvät ilmeisesti vain sanaparsissa. Sananparsien keruukilpailu järjestettiin maakunnittain useassa osassa 1930-luvun kuluessa. Sen jälkeen kilpailumuo- toista keruuta on käytetty moneen otteeseen. Vuonna 1939 toimeenpantiin murretekstikilpailu, ja sama yritys uusittiin vuonna 1959. Näiden kilpailujen tuloksena on saatu 52 vankkaa ni- dosta murteella kirjoitettuja kertomuksia, tarinoita jne. Vuon- na 1939 pidetyn kilpailun sadosta on julkaistu kaksiosainen teos "Suomen kansan murrekirja" (I osa, Länsimurteet 1940, 448 s.; II osa, Itämurteet 1945, 392 s.). Suurisuuntaisin kai- kista kilpailuista oli lis. Terho Itkosen aloitteesta ja pää- asiallisesti hänen organisoimanaan 1960 järjestetty "sananuot- tan veto", kaikille kansalaisille avoin sanankeruukilpa. Siin- hen osallistui 2 120 henkilöä, jotka seitsemän viikon kilpai- luaikana lähettivät lähes 400 000 sanatietoa. Tuorein kilpai- lu järjestettiin vuonna 1964, jolloin tuli kuluneeksi sata vuotta E.N. Setälän syntymästä. Tässä kilpailussa aihepiiri oli rajoitettu koskemaan vain kansanomaista ruokatalous- ja sääsanastoa. Lisäksi kilpailijoilla oli mahdollisuus vastata syntaktisia ja morfologisia kysymyksiä sisältävään kyselysar- jaan. Osanottajia kilpailussa oli 1 138, ja he lähettivät kaikkiaan 144 703 sanalippua. - Lopuksi on vielä mainittava, että jossain määrin arkistoa on kartutettu poimimalla sanas- toa murretutkimuksista, tekstijulkaisuista, kansatieteellisistä kuvauksista, murteella kirjoitetusta kirjallisuudesta jne.

Tällä hetkellä on poimittu kaikki luotettavia aineksia merkittäviä määriä sisältävät painatteet mutta myös kirjoitteet on poimittu, samoin äänitteet niiltä alueilta, joilta tietojaa on jostakin syystä vähän.

Kaiken kaikkiaan on Sanakirjasäätiön arkistossa tällä hetkellä yli 6,5 miljoonaa sanalippua. Kun jokin osa aineksesta on vielä muokkaamatta arkistokuntoon, nousee sanatietojen kokonaismäärä nyt jo yli 7 miljoonan. Määrä kasvaa jatkuvasti; tosin kirjeenvaihtajakunnan lähettämien tietojen määrä on 1970-luvulla vuosittain tasaisesti pienentynyt (1970 54 155, 1971 69 835, 1972 50 099, 1973 49 959, 1974 39 463), mutta toisaalta koulutettujen kerääjien aineksia on viime aikoina kertynyt vuosittain 50 000 sanalipun verran.

Arkistointi

Sanatiedot ovat arkistossa määräkokoisissa sanalipuissa. (Lipun koko on 18 x 11 cm.) Lipun vasemmassa yläkulmassa on yleiskielen mukainen hakusana, sen alapuolella sanan murremuoto (tavallisesti useampia paradigmien muotoja), merkityksen selitys ja yksi tai useampia murreasuisia esimerkkilauseita. Joskus lipussa voi olla valokuva tai piirros sanan tarkoitetta valaisemassa. Lipun alareunaan leimataan keruupitäjän ja -kylän nimi, kerääjän nimi ja keruuvuosi ja yläreunaan keruupiirin numero. Yhdessä sanalipussa on siis tietoja vain yhden sanan yhdestä merkityksestä. Varsinkin stipendiaattikerääjien lipuissa on usein lisäksi viitteitä yhdyssanoihin ja synonyymeihin. Mikäli tiedonanto on vastaus johonkin kysymykseen, leimataan lippuun kyselysarjan ja kysymyksen numero. Periaatteessa ei stipendiaattikerääjien ja vapaaehtoisten vastaajien lipuissa ole eroa. Tietenkään transkriptio ei ole vapaaehtoisten tiedonantajien lipuissa niin tarkkaa kuin ammattikerääjien eivätkä merkityksen luonnehdinnat aina niin yksityiskohtaisia, mutta kuten sanottu parhaimmat harrasteliijoista yltävät lähes ammattilaisten tasolle. Vapaaehtoiset vastaajat samoin kuin stipendiaattikin kirjoittavat tiedot suoraan sanalipuille, ja stipendiaattien liput ovat sellaisenaan valmiita, sen sijaan

Stipendiaatin tekemä sanalippu. Ylhäällä alleviivattu-
na kirjakielinen hakusana, sen jäljessä sanan murreasu ja
taivutusmuotoja. Näiden jälkeenseuraavat merkityksenselitys
ja sanan käyttöä valaisevat murrelauseet. Lipun alareunassa
on leima, josta käyvät ilmi kerääjä, keruupaikka ja -aika.
Yläreunaan on leimattu keruupiirin numero.

17

hylje s. hül/ⁱje^x, -ukehen, -ⁱjettä,
-ⁱjetten, -ukehejä (~-ukejä)
~ -ukehi(ä)
= Phocidae.

"ne oli hülⁱukejä vahtāmasa siel-
lä karisa." Torvi.

"ne vanahat hülⁱukehet ne juo sitä
omā kustahaj jällä." Kekolahti.

"juhannuksen aikanahan ne sano
että ne on kīmasahan hülⁱukehet
ja māliskūsa ne penikoihtē."

Kekolahti.

"ol lihava ko hülⁱje."

Tomujoki 1971.

Ks. kraaseli 'harmaahylje', hylje
'norppa', kuutti 'hylkeenpoikanen'.

Himanka *1969

Raimo Jussila

vapaaehtoisten vastaajien lippuihin merkitään hakusana vasta Sanakirjasäätiössä. Tässä vaiheessa voidaan vapaaehtoisten tiedonantajien vastauksista useinkin kopioida lisälippuja tai karsia kelvotonta ainesta. Se että tiedonantajat kirjoittavat tiedot suoraan lippuihin, on tehnyt mahdolliseksi selviytyä arkistointityöstä suhteellisen pienellä työvoimalla.

Arkistossa sanaliput ovat olleet kahtena suurena kokoelmana, ns. päälippaana ja stipendiaattikokoelmana. Päälipas sisältää melkein yksinomaan vapaaehtoisten kirjeenvaihtajien lähettämiä tietoja, mutta lisäksi siihen on yhdistetty suomen kielen opiskelijain harjoitustyökseen keräämiä kokoelmia. Päälipas on järjestetty yhdeksi yhtenäiseksi aakkoselliseksi järjestelmäksi. Stipendiaattien keräämät ainekset on sen sijaan järjestetty keruupiireittäin (murrealueittain) aakkosjärjestykseen. Erillisenä kokoelmana ovat toistaiseksi olleet myös sananuotta-kilpailun sato sekä eräisiin spesiaalikyselyihin tulleet vastaukset, mm. linnunnimikokoelma, v:n 1964 sanakilpailun morfologinen aines, rautatieläisten sanastoa koskevan kilpailun aines, aikaisemmin mainittu sananparsikokoelma, slangiainekset jne. Erillinen on tietenkin myös kartuntakokoelma, päälipas II. Sanakirjatyön edistyessä erilliset kokoelmat on yhdistetty yhtenäiseksi aakkoselliseksi järjestelmäksi, joka tällä hetkellä käsittää välin a - ki. Sanakirjatyön edistyminen tulee siis lopulta johtamaan yhteen yhtenäiseen kaiken aineksen sisältävään kokoelmaan. Yhdistäminen on sanakirjatyön kannalta välttämätöntä, ja epäilyksittä yhtenäinen yhdyskokoelma hyödyttää kaikkia koko kielialueeseen kohdistuvia sanakeskeisiä tutkimushankkeita. On kuitenkin huomattava, että kokoelmien käytettävyyys toisaalta tällöin huononee. Kohtuuttoman työlästä on yhtenäiskokoelman pohjalta esim. murteittaisten tutkimusten teko. Samoin se, että aines on vain leksikaalisesti systemoitua, tekee hankalaksi arkiston ehtymättömien morfologisten ja syntaktisten ainesten käytön. Tämä on sitäkin valitettavampaa, kun niihin epäilyksittä sisältyy runsaasti sellaisia vanhakantaisia aineksia, joita kentältä ei ole voitu tavoittaa enää vuosikymmeniin. Kokoelmien uudelleen systemointi edellyttää kuitenkin suurimittaista kopiointia, joka nykyi-

sin menetelmin on paitsi mahdollista kustannuksiltaan kohtuullista. Suunnitelmat ovat valmiina, ja keruun hiljalleen vähetessä suunnataan vapautuvat voimavarat kopiointiin ja uudelleen systemointiin.

Kokoelmien käyttöä helpottamaan ja käytettävyyttä lisäämään on laadittu erilaisia hakemistoja. Stipendiaattikokoelmien aineksista on laadittu ns. yleishakemisto, josta ilmenee kunkin sanan ylimalkainen levikki, ts. ne pitäjät, joista sanasta on stipendiaattikokoelmissa tietoja. Synonymikortisto perustuu puolestaan päälippaan aineksiin, eri kyselyihin tullesiin vastauksiin. Synonymikortissa on hakusanan lisäksi kysymys, sen numero ja luettelo vastauksina tulleista synonyymeista. Mikäli sanaa on käsitelty laudaturtöissä tai sen levikistä on Sanakirjasäätiössä kartta, on kortissa viite myöskin. Niin ikään kyselyistä on sekä aihepiirin että laatijan mukainen kortisto ja kyselyn tai kyselysarjan juoksevan numeron mukainen luettelo.

Johtimiston ja yhdyssanojen tutkimusta varten on ATK-menetelmin valmistettu hakusanain käänteisluettelo (siis a tergo aakkostettu luettelo), jonka avulla johdinten ja johdosten etsintä ja poiminta käy vaivattomasti, etenkin sitten kun aines on kokonaan yhtenäisenä kokoelmana. Yhdyssanat on luettelossa järjestetty perusosan mukaan sarjoiksi. Luettelosta valmistetaan parhaillaan uutta, virheelliset hakusanat korjaavaa ja johtimistoa yksityiskohtaisemmin esittelevää laitosta.

1950-luvun puolimaissa ryhdyttiin Turun yliopiston ja Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun toimesta suunnittelemaan kokoelmien mikrofilmausta. Suunnitelma toteutettiin melko nopeasti, ja nykyisin on Turun ja Jyväskylän lisäksi kaikkien kokoelmien mikrofilmit Oulussa ja Tampereella, ja parhaillaan valmistetaan kopiota Joensuun korkeakoulua varten. Yksi kopioista luovutettiin vuonna 1964 ja täydennysosa 1970 virolaisten tutkijain käyttöön Tallinnaan, ja yksi on Helsingin yliopiston kirjaston varastossa. Samalla kun kokoelmat on näin saatu entistä laajemmin korkeakouluopetuksen käyttöön ja yhä useampien tutkijain ulottuville, on korvaamattomien aineskokoelmien säilyminen varmistettu.

Välittömästi arkistointiin liittyvissä tehtävissä on ny-

kyään seitsemän henkeä. Arkistosihtööri Kari Toiviainen on parhaillaan kehitysaputehtävissä Tanzaniassa suahilin kielten instituutissa ja hänen tehtäviään hoitaa Maija-Liisa Länsimäki. Lisäksi aineksen käsittely-, muokkaus- ja järjestystehtävissä ovat Liisa Knuutila, Marja Lehtinen, Pirkko Nuolijärvi, Anneli Siren ja Helena Suni sekä Annikki Sorvali ja Ritva Tapaninen. Erilaisiin poimintatehtäviin on lisäksi voitu käyttää ajoittain tilapäistyövoimaa.

Sanakirjatyö

1940-luvun lopussa ryhdyttiin ensi kerran vakavassa mielessä suunnittelemaan sanakirjan käsikirjoitusta. Ensimmäiset koeartikkelit ilmestyivät Virittäjässä vuosina 1948-50 (Veikko Ruoppila, Vir. 1948 s. 271-; R.E. Nirvi, Vir. 1949 s. 289-; Lauri Hakulinen, Vir. 1950 s. 425-). Näissä käytetyt periaatteet vakiinnutettiin alustaviksi työohjeiksi, ja artikkelityötä jatkettiin kahden kolmen osapäiväisen leksikografin voimin. On syytä erityisesti tähdentää sitä, että runsaaseen toistakymmeneen vuoteen varsinaiseen sanakirjan laadintaan voitiin käyttää vajaa yksi miestyöpäivä eikä ajoittain sitäkään. Lisäksi käytössä oleva ohjeisto on varsin väljä, ja pohjana olevan aineksen etenkin alueittaiset puutteet kiusallisia. Taloudellisen tilanteen parannuttua ryhdyttiin kouluttamaan lisää leksikografeja. Aluksi tulokkaat perehdytettiin arkistoon ja sen tehtäviin (lähinnä hakusanoitukseen mutta myös kenttäkeruuseen), ja kun kokelaan murteiden tuntemus katsottiin riittäväksi, hän sai ohjauksen alaisena ryhtyä kirjoittamaan artikkeleja. Tehtävän laajuuden vaatimalla tavalla sanakirjatyöhön päästiin varsinaisesti vasta vuoden 1960 alkupuolella.

V. 1968 jolloin oli kirjoitettu kokonaan valmiiksi väli a - e ja osia h -alkuisista, sanakirjatyö joutui uuteen vaiheeseen. Siihen asti kirjoitettujen artikkelien pohjalta laadittiin yksityiskohtaiset artikkelinkirjoitusohjeet, ja samanaikaisesti laitoksen sisäinen organisaatio uusittiin edessä olevia tehtäviä paremmin vastaavaksi. Ohjeiden perusteella toimitettiin (v. 1969) 140-sivuinen koevihko, jonka saaman

kritiikin pohjalta on kiteytetty sanakirjan lopulliset toimitusperiaatteet.

Tätä kirjoitettaessa käsikirjoitusta on valmiina väli a - kavuttaa eli yhteensä yli 20 000 konekirjoitussivua. Käsikirjoituksen alkupäätä täydennetään uudella kartunnalla ja yhtenäistetään nykyohjeiden mukaiseksi. Sanakirjan painatus-työ voidaan aloittaa heti kun asianmukaiset kustannus- ja painotekniset kysymykset on selvitetty. Artikkelit ovat seuraavien henkilöiden kirjoittamia: Lauri Hakulinen, Mirja-Liisa Heininen, Pirkko Holmberg, Terho Itkonen, Raimo Jussila, Esko Koivusalo, Maija-Liisa Länsimäki, Osmo Nikanne, R.E. Nirvi, Olavi Nuutinen, Veikko Ruoppila, Leena Sarvas, Jaakko Sivula, Tuomo Tuomi, Aimo Turunen, Esko Vierikko ja Matti Vilppula.

Suunnittelijoita ja toteuttajia

E.N. Setälän nimi liittyy kiinteästi kansankielen sanakirjan vaiheisiin: hän esitti ensimmäisenä julki ajatuksen murre-sanakirjasta, ja merkittävä oli hänen panoksensa, kun sanakirjahanke v. 1924 järjestettiin uudelle pohjalle, Sanakirjasäätiöksi. Säätiön toimintaa valvovan hallituksen puheenjohtajana Setälä oli vuodet 1924-31.

Sanakirjasäätiön aloittaessa toimintansa valittiin sen ensimmäiseksi johtajaksi v. 1924 Toivo Kaukoranta ja apulaisjohtajaksi Lauri Hakulinen, joka jo syksystä 1923 alkaen oli hoitanut Sanakirja-osakeyhtiön Helsingin-toimistoa. Nämä miehet suunnittelivat ja organisoivat uuden ohjelman mukaisen toiminnan Sanakirjasäätiön alkuvuosina. Lauri Hakulinen on sittemmin suorittanut pitkän päivätyön Sanakirjasäätiön hyväksi. Apulaisjohtajana hän oli vuoden 1945 loppuun ja siitä pitäen johtajana vuoden 1962 heinäkuuhun saakka. Seuraavan vuoden alusta lähtien hän on ollut säätiön hallituksen jäsenenä.

Kaukorannan jälkeen syksyllä 1931 tuli johtajaksi Martti Rapola, ja samalla kertaa valittiin toiseksi apulaisjohtajaksi Kustaa Vilkuna. Ennen näihin tehtäviin ryhtymistään molemmat olivat hyvin perehtyneet säätiön toimintaan: Rapola oli osallistunut uuden keruuohjelman suunnitteluun ja mm. laati-

nut sen pohjana olevan keruupiirijaon, ja Vilkuna oli kerännyt keskipohjalaismurteita edustavan Nivalan sanaston. Johtajana Rapola oli vuoden 1945 loppuun saakka. Sen jälkeen hän on ollut säätiön hallituksen jäsenenä ja sen puheenjohtajana vuoden 1966 loppuun. Kustaa Vilkuna oli puolestaan toisena apulaisjohtajana 1950-luvulle asti ja sen jälkeen hallituksen jäsenenä. Vuodesta 1967 alkaen säätiön hallituksen puheenjohtajana on ollut Lauri Posti.

1930-luvun lopussa saivat R.E. Nirvi ja Veikko Ruoppila sanastustyönsä päätökseen Kiihtelysvaarassa ja Lemillä. Helsinkiin palattuaan he alkuun osallistuivat sanastoaineksen arkistotekniseen muokkaukseen, mutta siirtyivät sittemmin laatimaan sanakirjan käsikirjoitusta. Veikko Ruoppila on lisäksi hoitanut viime vuosina säätiön apulaisjohtajan tehtäviä. - Vuodesta 1963 tammikuuhun 1966 säätiön johtajana oli Simo Hämäläinen, ja helmikuusta 1966 alkaen johtajana on ollut Tuomo Tuomi.